

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

'De duivelsverzen' in de islamitische wereld

Peters, R.

Publication date

1989

Document Version

Final published version

Published in

Rushdie effecten: afwijzing van Moslim-identiteit in Nederland?

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Peters, R. (1989). 'De duivelsverzen' in de islamitische wereld. In R. Haleber (Ed.), *Rushdie effecten: afwijzing van Moslim-identiteit in Nederland?* (pp. 33-41). SUA.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

'De duivelsverzen' in de islamitische wereld

Zo'n tien jaar geleden, toen president Sadat van Egypte nog op het toppunt van zijn roem stond, permitteerde een Nederlander zich een weinig vleiende opmerking over hem. Een Egyptische kennis in het gezelschap ontstak in woede en reageerde met de woorden: "Ik maak toch ook geen grappen over jullie koningin." De Nederlander antwoordde: "Ga je gang!" Hier botsten duidelijk twee waardensystemen. Voor de Egyptenaar was het ontoelaatbaar dat er gespot werd met het symbool van het nieuwe internationale prestige van zijn land, terwijl voor de Nederlander eerbied voor de natie en de monarchie niet erg hoog scoorden op zijn waardenschaal. Voor de Egyptenaar kwam daar nog iets bij: de kritiek op zijn president kwam van een buitenstaander. Dat komt dikwijls harder aan, vooral als men toch al het gevoel heeft zich in een underdog-positie te bevinden.

Ik denk dat we hiermee een kader hebben om de heftige emoties in de islamitische wereld naar aanleiding van het verschijnen van Rushdies *De duivelsverzen* te verklaren. Ik zal daarbij in de eerste plaats aandacht schenken aan de islamitische waarden en normen over wat al dan niet gezegd mag worden, en in de tweede plaats aan de verhoudingen tussen de islam en het westen.

Officiële islamitische reacties

Op 14 februari 1989 zond radio Teheran de volgende boodschap van Ayatollah Khomeiny uit:

"In de naam van God de Almachtige. Er is slechts één God tot wie we zullen terugkeren. Ik wil hierbij alle onverschrokken moslims in de wereld meedelen dat de auteur van het boek getiteld *The Satanic Verses*, dat samengesteld, gedrukt en gepubliceerd is om de islam, de koran en de profeet te bestrijden, alsmede de uitgevers die de inhoud ervan kenden, ter dood veroordeeld zijn. Ik doe een beroep op alle geloofsijverige moslims om hen snel terecht te stellen, waar ze ook aangetroffen worden, zodat niemand de islamitische heilige zaken meer durft te belédigen. Wie op deze weg gedood wordt, zal als martelaar beschouwd worden, zo God wil. Verder dient iedereen die toegang heeft tot de auteur van het boek, maar niet de mogelijkheid heeft om hem terecht te stellen, hem over te dragen aan het volk, zodat hij gestraft kan worden voor zijn handelingen. Moge Gods zegen op U rusten." (BBC, Summary of World Broadcast, Middle East, 15 februari 1989)

De boodschap bevat niet uitdrukkelijk de gronden voor het doodvonnis. Maar gezien de belofte van martelaarschap aan degenen die bij het vervullen van deze plicht mochten omkomen, en de toespeling op het koran-vers 9:5 ("doodt

dan de polytheïsten waar gij hen aantreft, en grijpt hen en belemmert hen"), dat de gelovigen beveelt de heilige oorlog tegen de ongelovigen te voeren, kunnen we aannemen dat het hier om een vorm van djihaad – heilige oorlog – gaat. Voor Khomeiny hebben de auteur en zijn uitgevers de islam aangevallen en moeten zij als vijanden van de islam uit de weg geruimd worden.

Ook uit andere islamitische landen en van islamitische internationale organisaties kwamen heftige reacties tegen Rushdie. Het boek werd vrijwel overal in de islamitische wereld verboden en de auteur werd ervan beschuldigd dat hij de profeet beledigd had en van zijn geloof (de islam) was afgefallen.

Hoewel dit zeer ernstige beschuldigingen zijn, waarop theoretisch de doodstraf staat, zijn ze toch van een andere orde dan Khomeiny's beschuldiging en oproep tot internationaal terrorisme. Ik kom hier nog op terug.

Vrijheid van meningsuiting en haar beperkingen

In vrijwel alle westerse staten is het recht op vrijheid van meningsuiting in de grondwet gegarandeerd. Dit is echter geen absoluut recht – het mag alleen uitgeoefend worden binnen de grenzen die door de wetten bepaald zijn. Zo is het verboden om iemand in het openbaar te beledigen, want dan maak je inbreuk op het recht van die persoon.

Naast wettelijke beperkingen zijn er ook andere beperkingen. In elke cultuur bestaan er zaken die zozeer indruisen tegen wat algemeen aanvaardbaar is, dat men ze niet mag zeggen. Wie dat toch doet, wordt op een of andere manier buitengesloten. Dat kan bijvoorbeeld gaan om uitspraken in strijd met wetenschappelijke waarheden. Als iemand stug volhoudt dat één plus één vijf is, zal hij al snel gek verklaard worden, wat in feite gelijk staat aan een intellectuele doodverklaring. Ook bestaan er centrale waarden die op een of andere wijze beschermd worden. Vaak is men zich daar niet of maar half van bewust. Maar op het moment dat mensen uitspraken doen die tegen die waarden ingaan, komt er een stortvloed van emotionele reacties. Bijvoorbeeld toen iemand voorstelde om in Nederland de doodstraf weer in te voeren, of naar aanleiding van de opvoering van het toneelstuk *Het vuil*, de stad en de dood van Fassbinder. Ook iemand die openlijk het apartheidregime in Zuid-Afrika verdedigt en dus zondigt tegen het gebod dat alle mensen voor de wet gelijk zijn, zal op hevige tegenstand stuiten.

In deze voorbeelden gaat het om politieke en sociale uitsluiting. Over sommige zaken bestaat een zo algemene consensus dat daarvan afwijkende meningen niet getolereerd worden. Wie toch zo'n mening naar voren brengt, wordt niet meer als serieuze gesprekspartner beschouwd en is daarmee uitgesloten van het intellectuele debat over waarden en normen dat in elke samenleving plaatsvindt. Sommige van deze waarden hebben zelfs de bescherming van

het strafrecht – godslastering is in Nederland strafbaar, evenals discriminatie op grond van afkomst of religie.

Het gaat hier om waarden die historisch bepaald zijn en ook van maatschappij tot maatschappij verschillen. Kenmerkend voor de westerse cultuur is dat het eigenlijk nauwelijks meer om waarden gaat die ontleend zijn uit de godsdienst. Men erkent dat er verschillende geloofswaarheden naast elkaar kunnen bestaan en dat deze niet aan anderen opgelegd mogen worden. Tenminste, tot op zekere hoogte – christelijke politici in Nederland proberen dat soms toch, bijvoorbeeld met de abortuswetgeving. Maar in het algemeen is te stellen dat in de westerse cultuur wel godsdienstige gevoelens beschermd worden, maar niet meer de geloofswaarheden op zich.

Dit is overigens een recente verworvenheid in het westen; in een nog zeer jong verleden beschermden overheid en maatschappij ook hier de geloofswaarheden zeer rigoureuus. Sociale uitsluiting en gevangenisstraf konden de consequentie zijn van het uiten van afwijkende opvattingen. En nog wat verder terug in de geschiedenis kon dat fysieke eliminatie betekenen, zoals ten tijde van de inquisitie.

Eén geloofswaarheid en vrijheid van meningsuiting

De vraag doet zich vervolgens voor in hoeverre men volgens de islam zijn eigen mening kan verkondigen. Ik heb het in dit verband over de officiële islam, het geloofs- en waardensysteem dat door de religieuze professionals, de oelama, is afgeleid uit de openbaringsteksten (de koran en de overgeleverde uitspraken en gedragingen van de profeet Mohammed). Deze vorm van islam is in geschreven teksten vastgelegd en wordt op basis daarvan door onderwijs en prediking – tegenwoordig ook op radio en tv – verbreid. Dit is de dominante vorm van islam, die tevens verboden is met het staatsgezag.

Daarnaast bestaan er andere vormen van islam, onder de noemer van 'volksgehoof'. Hierin zijn teksten veel minder belangrijk dan rituelen en de emotionele band met charismatische personen. Deze vorm van islam is in dit verband minder relevant; de aanhang ervan is beperkt tot ongeletterden of half-geletterden en daardoor is dit volksgeloof noch dominant, noch verbonden met het staatsgezag. Verder ben ik me er goed van bewust dat er grote groepen islamitische intellectuelen bestaan die alleen in naam moslim zijn en wier waardensysteem niet of slechts in geringe mate met de islam samenhangt. Maar het belang van deze groep in het publieke debat is marginaal in vergelijking met degenen die hun stellingname uitdrukkelijk aan de godsdienst ontleenen.

Volgens de officiële islamitische doctrine is er geen scheiding tussen religie en politiek. De islamitische staat is in theorie noodzakelijk om de naleving

van de godsdienstige voorschriften mogelijk te maken en te garanderen. Deze voorschriften bestrijken een zeer ruim terrein; ze betreffen niet alleen het ritueel, maar ook het recht. Toch is er inmiddels, afgezien van enige notoire uitzonderingen zoals Saoedi-Arabië en Iran, vrijwel overal in de islamitische wereld een zekere scheiding ontstaan tussen godsdienst en staat. De gelding van het islamitische recht is teruggedrongen tot het familie- en erfrecht en daarnaast wordt westers recht toegepast. Ook de politiek is niet meer absoluut ondergeschikt aan de godsdienst. Dat betekent dat grote delen van de islamitische leer niet toepasbaar zijn en een zuiver theoretisch karakter hebben.

De vrijheid van meningsuiting volgens de officiële islamitische theorie wordt sterk bepaald door het feit dat deze maar één geloofswaarheid erkent. Deze wordt met zorg gekoesterd en beschermd door de oelama. Dit betekent overigens niet dat er binnen de theoretische islamitische staat geen ruimte is voor personen van een ander geloof. Zij hebben ook recht op bescherming van lijf en goed, en zij mogen hun godsdienst uitoefenen. Zij worden echter niet als volle burgers beschouwd; de staat beschermt hun geloofswaarheden niet, in tegenstelling tot de islamitische.

Kortom, de islam stelt specifieke grenzen aan de vrijheid van meningsuiting. Dat betekent dat men – moslim of niet-moslim – de islam, en in het bijzonder de profeet, niet mag beledigen en dat moslims geen uitspraken mogen doen die in strijd zijn met de centrale geloofswaarheden, of, zoals de boeken over het islamitisch recht het definiëren, met "datgene wat iedere moslim noodzakelijkerwijze van zijn religie dient te weten".

Als een moslim wel zulke uitspraken doet, wordt hij niet meer als gelovige maar als afvallige beschouwd. Het gaat hier om meningen als het ontkennen van het bestaan van God, het profeetschap van Mohammed of de koran als openbaring van God. Het veronachtzamen van essentiële voorschriften, bijvoorbeeld niet vasten tijdens de vastenmaand ramadan, maakt iemand nog niet tot afvallige. Dit gebeurt pas als men ook het verplichte karakter ervan zou ontkennen.

Het beledigen van de profeet en geloofsafval is voor de islamitische wet een zwaar delict dat met de dood bestraft kan worden. Dat hier zo'n zware straf op staat, hangt samen met het politieke karakter van de islam. Door geloofsafval treedt men uit de gemeenschap en maakt men zich schuldig aan een soort hoogverraad. De doodstraf kan echter pas uitgesproken worden na een proces, waarin men nagaat of er inderdaad sprake is van geloofsafval of belediging van de profeet. Als het om geloofsafval gaat, dan moet de verdachte de gelegenheid krijgen op zijn opvattingen terug te komen.

De overgrote meerderheid van de islamitische staten past dit onderdeel van het islamitische recht in de praktijk echter niet toe. Er bestaan dus ook geen

rechtbanken. Maar een dergelijke veroordeling uitgesproken zou kunnen worden. Dit betekent dat de uitspraken van islamitische zijde naar aanleiding van het verschijnen van *De duivelsverzen* een zuiver theoretisch karakter hebben, een soort ritueel protest, zonder praktische consequenties. Die uitspraken zijn dan ook niet op één lijn te stellen met Khomeiny's boodschap.

Literatuur en islam

Een volgende vraag is hoe de officiële islam het karakter van een literaire tekst beoordeelt. Met andere woorden, erkent men dat een literaire tekst onconventioneel mag zijn en waarheden kan bevatten in bewoordingen die ogenschijnlijk in strijd zijn met de islam? Het antwoord is ontkennend.

Zoals gezegd spelen geschreven teksten een grote rol in de officiële islam. De bron van alle waarheid is te vinden in de geopenbaarde tekst, de koran, en de overgeleverde en opgeschreven uitspraken van en verhalen over de profeet Mohammed. De koran moet men met grote eerbied behandelen; een koran-exemplaar mag nooit op de grond liggen en wie uit de koran reciteert moet in zijn houding eerbied uitdrukken. Alle andere teksten dienen daaraan ondergeschikt te zijn, zij moeten nuttig zijn en in dienst van de geopenbaarde waarheid staan.

Ook de islamitische wetenschappen zijn allemaal gericht op het achterhalen van de waarheid die in de koran en de overgeleverde traditie van de profeet besloten ligt. Het gaat hier om basiswetenschappen als grammatica en lexicografie, die nodig zijn om de tekst beter te verstaan, en de wetenschap van de exegese. De rechtsgeleerdheid, die normen voor het juiste handelen zoekt, en de theologie, die de centrale begrippen van het geloof probeert te begrijpen en te definiëren, zijn op deze hulpwetenschappen gebaseerd.

De teksten met het hoogste prestige in de islam, die ook centraal staan in de opleiding van de oelama, zijn die teksten die de geopenbaarde waarheid trachten te achterhalen en te beschrijven. Daarnaast staan die teksten in aanzien die de waarheid onderstrepen en verbreiden, zoals de devote literatuur: de lofdichten op de profeet Mohammed en de mystieke poëzie. Dit laatste genre viel overigens ook vaak afkeuring ten deel vanwege de gewaagde beelden: de zinnelijke liefde als metafoor voor de liefde tot God – terwijl God bovendien vaak de gedaante krijgt van schone, begerenswaardige jongeling – of de wijnroes als symbool van de mystieke verrukkingen.

Andere teksten hebben minder aanzien, maar worden wel nuttig geacht vanwege de informatie die ze kunnen bieden, zoals de historische teksten die de geschiedenis van de vroege islam en de kaliefen beschrijven. En ook de voor-islamitische poëzie wordt getolereerd omdat deze licht kan werpen op de taal van de koran. De orale en soms opgeschreven volksliteratuur daarentegen, zoals de verhalen uit Duizend-en-één-nacht, telt absoluut niet mee. Die dient

alleen maar het vermaak en zou de gelovigen van ernstiger en belangrijker zaken kunnen afhouden.

Een gevolg van deze houding is dat er binnen de officiële islamitische leer geen ruimte bestaat voor het bijzondere karakter van literaire teksten. Weliswaar bestaat er binnen het islamitische cultuurgebied een rijke niet-godsdiensstige literatuur en een ontwikkelde literatuurkritiek, maar voor de oelama is het enige criterium voor waardering of literaire teksten uit godsdienstig oogpunt nuttig zijn of niet. De minimum-eis waaraan teksten moeten voldoen, is dat ze niet in strijd zijn met de godsdienst. Dat is ook de wijze waarop De duivelsverzen beoordeeld is. Dat het boek de uitdrukking is van een identiteitscrisis van een naar Europa geëmigreerde moslim en van de twijfels die zoveel verwesterde moslims hebben, speelt daarbij geen enkele rol.

Strijd tussen de islam en het westen

De reacties uit de meeste islamitische landen en van de islamitische internationale organisaties plaatsen de Rushdie-affaire in de context van wat volgens de islamitische normen over de islam gezegd mag worden. Khomeiny's boodschap voegt daar echter een duidelijk andere dimensie aan toe: door de publicatie van De duivelsverzen te kwalificeren als een westerse aanval op de islam, plaatst hij de affaire in de context van de vijandschap tussen het westen en de islam.

Dat die vijandschap bestaat en dat die ver teruggaat in de geschiedenis is niet te ontkennen. In de middeleeuwen waren er heftige polemieken van christelijke zijde tegen de islam en diens 'valse profeet'. Het is dan ook op zijn minst merkwaardig dat Rushdie de profeet de naam 'Mahound' geeft, de verbastering van de naam Mohammed die in middeleeuwse strijdschriften gangbaar was. Ook al legt Rushdie uit dat hij dat als een soort 'geuzennaam' ziet, toch moet hij zich ervan bewust zijn geweest dat hij daarmee die oude aanvallen weer in herinnering bracht.

Hetzelfde geldt voor 'de duivelsverzen' (de ajaat sjaitanijja) waaraan het boek zijn titel ontleent. In de islamitische traditie wordt het verhaal overgeleverd hoe Mohammed, onder druk van de Mekkanen om hun goden een zekere status te geven in zijn nieuwe religie, met een openbaring kwam waarin een paar Mekkaanse godinnen de positie van middelaressen kregen. Al heel snel zag hij in dat dit geen openbaring van God kon zijn; hij trok ze weer in met het argument dat de duivel (shaitaan) hem deze verzen had ingefluisterd. Deze episode heeft een belangrijke rol gespeeld in de christelijke polemieken tegen de islam. En ook al is dit verhaal in de structuur van Rushdies boek zinvol – een van de centrale thema's is immers de strijd tussen goed en kwaad, tussen God en de duivel – toch maken moslims bezwaar tegen het uitgebreid

oprakelen van dit verhaal, juist ook omdat het die vroegere aanvallen weer in herinnering brengt.

Ook de meer recente geschiedenis kende aanvallen op de islam. In de loop van de negentiende eeuw veroverden Europese koloniale mogendheden grote delen van de islamitische wereld. Daarbij werden moslimse volkeren onderdrukt en uitgebuit. Om dit te rechtvaardigen creëerden Europeanen een uiterst negatief beeld van de islam en de moslims, een beeld dat als het ware het negatief was van het positieve zelfbeeld van de Europeanen: de islam werd afgeschilderd als een irrationele godsdienst die wetenschappelijke vooruitgang in de weg stond, als een simpele godsdienst zonder diepgang die van zijn aanhangers alleen slaafse gehoorzaamheid eiste. De staatsvorm die de islam oplegde zou despotisch zijn en de gelovigen geen vrijheid laten. Door de leer van de djihaad, de heilige oorlog, zouden de moslims intolerant en bloeddorstig zijn. En door het allesoverheersende dogma van de goddelijke almacht zouden moslims fatalistisch en passief zijn en niet in staat om zelfstandig tot ontwikkeling en vooruitgang te komen.

Het beeld van de islam en van moslims dat in het tijdperk van het kolonialisme ontstond, was volstrekt eendimensionaal, zonder ruimte voor de erkenning van het bestaan van grote onderlinge verschillen tussen volkeren en klassen. Het was ook monocausaal in de zin dat alle veronderstelde karaktertrekken van de moslim verklaard werden vanuit de leer van de islam.

Eendimensionaal beeld

Hoewel het tijdperk van het kolonialisme voorbij is, bestaat het negatieve, eendimensionale beeld van de islam nog steeds in het westen. In de islamitische wereld is men zich daar zeer wel van bewust. Zij zien het bestaan van dit beeld en het voortdurend opduiken daarvan in de media en de literatuur als een onderdeel van de voortgaande strijd tussen islam en het christelijke westen – een strijd die begonnen is in de middeleeuwen met de kruistochten, voortgezet is door het kolonialisme en nu vooral de vorm heeft van zionisme en westerse pogingen tot politieke en economische overheersing.

Het bewustzijn van moslims van die strijd heeft een sterke ideologische uitstraling. Een groot deel van de huidige intellectuele produktie in de islamitische wereld kan alleen begrepen worden als een reactie op westerse negatieve opvattingen over de islam. Moslimse auteurs willen voortdurend bewijzen dat de islam de wetenschap en vooruitgang niet in de weg staat, dat de islam een voortreffelijke regeringsvorm kent en altijd de mensenrechten heeft erkend.

Het westen is volgens veel moslims ook bang voor de islam. Want als de islam de kans krijgt, en als er eindelijk een echte islamitische staat komt waar

het islamitische recht in zijn geheel wordt toegestaan, zullen de moslims weer sterk zijn en het westen kunnen verslaan. Het westen wil dit uit alle macht verhinderen en grijpt naar ideologische wapens; het wil de moslimse geestkracht ondermijnen door de moslimse jeugd te verleiden met verderfelijke westerse gewoonten als vrije seks, popmuziek en drugs. Het wil de geloofskracht van de islam verzwakken door het introduceren van geboortebepaling, het steunen van vrouwenemancipatie en het belachelijk maken van de godsdienst. Vooral bij dat laatste spelen in deze opvatting de missie en de oriëntalistiek een belangrijke rol.

Het is niet verwonderlijk dat Rushdies boek, met zijn echo's van middeleeuwse polemieken tegen de islam, een plaats krijgt in dit kader en beschouwd wordt als een directe aanval op de islam, met als doel het geloof van moslims te verzwakken. Daarom moet volgens de meeste islamgeleerden het boek verboden worden en moeten – althans in de opvatting van scherpslijpers als Khomeiny – de auteur en uitgever ervan onschadelijk gemaakt worden.

Het is een veelgehoorde opinie dat de islam (nog) geen Verlichting heeft gekend en daarom zo intolerant zou zijn. De achterliggende idee is dat alle culturen dezelfde ontwikkelingen doormaken en zich in dezelfde richting bewegen. Alleen zouden sommige culturen – en dan natuurlijk in de eerste plaats de westerse – wat verder zijn dan andere. De islam, zo stelt men, bevindt zich nu in hetzelfde stadium als waarin het westen zich bevond tijdens de middeleeuwen. Maar met het verloop van de tijd en met het goede voorbeeld van het westen voor ogen, zal de islamitische wereld op een gegeven moment wel het peil van het westen bereiken.

Deze theorie is aantrekkelijk door haar eenvoud. Maar evenals de moderniseringstheorie over het verschijnsel van onderontwikkeling, houdt ze geen rekening met de interactie tussen het westen en de rest van de wereld. Binnen de islam bestaan verschillende tradities en opvattingen die allen hun basis hebben in de openbaringsgeschriften. Maar, zoals dat met religieuze teksten meestal het geval is, deze zijn op verschillende manieren te interpreteren.

Veel moslimse denkers vinden in de koran en het voorbeeld van de profeet inspiratie voor minder rigide opvattingen over tolerantie, openheid, fundamentele vrijheden, vrouwenemancipatie en economische vooruitgang gebaseerd op menselijke waardigheid. Dat nu de hardliners de overhand schijnen te hebben, heeft alles te maken met de, op zijn zachtst gezegd, onfortuinlijke geschiedenis van de betrekkingen tussen het westen en de islam. Daardoor bestaat er een grote weerstand tegen ideeën die als westers beschouwd worden, ongeacht de inhoud ervan. Maar we moeten ons ervoor hoeden de islam uitsluitend met deze stromingen te vereenzelvigen. Daarvoor is de islam en

de islamitische cultuur te rijk en te gevarieerd.

Ruud Peters

Literatuur

- Norman Daniel, *Islam and the West: The Making of an Image*. Edinburgh 1960.
Norman Daniel, *Islam, Europe, and Empire*. Edinburgh 1966.
Rudolph Peters, *Islam and Colonialism: The Doctrine of Jihad in Modern History*. Den Haag, 1979.
Rudolph Peters en Gert J.J. de Vries, 'Apostasy in Islam', in: *Die Welt des Islams*, 17(1976), p.1-26.
Maxime Rodinson, *La fascination de l'Islam*. Paris 1980.
Edward W. Said, *Orientalism*. London 1978.
Edward W. Said, *Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World*. New York 1981.